

Vagyunk és leszünk

Két könyv a csehszlovákiai magyarság történetéről

A határon túli magyar nemzetrészek történetének megítélése máig ellentmondásokkal terhes; a teljes közöny évtizedeit követő élénk érdeklődés túlságosan célirányosnak – gyakran irányítottnak – tűnik. A kisebbségi kérdés ma elsősorban a publicisztika tárgya, nem pedig a tudományé, összefüggésben azzal a ténnyel, hogy az egész problémakomplexumot elsősorban aktuálpolitikai érdeklődés övezi. Még ez sem volna baj: a témához kapcsolható kérdések ma valóban aktuálisnak nevezhetők. De éppen ezeknek a ma is érvényes kérdéseknek a megoldási kísérleteiben nem nélkülözhetjük a tudomány eredményeit, amelyeknek ismerete talán segítené visszaszorítani azokat az érzelmi alapokon nyugvó megközelítési módszereket, amelyek a Panoráma műsoraiban mutatkoztak meg a legtisztább formájukban. S amelyekből a magyarországi érdeklődő lényegében semmit sem tudhatott meg a csehszlovákiai magyar kisebbség történetéről, gazdasági helyzetéről, szociális rétegződéséről és kulturális-tudományos eredményeiről, annál többet a nemzetrészt elpusztítására szőtt körmönfont akcióról. Ahhoz, hogy valaki váteszszerephez jusson itthon a csehszlovákiai magyarság helyzetének megítélésében, szónoki patronokkal kellett rendelkeznie, nem anyagismerettel.

Lassan fél évtizede, hogy a tárgykör kutatása, az adatok feldolgozása és az eredmények közzététele elől elhárultak az utolsó politikai-ideológiai akadályok. Ezek az évek megérlelhetők volna az 1918-tól máig terjedő korszak történetírói szintézisének, s ezzel alapot nyújthattak volna a mai gondok és ellentmondások árnyaltabb megközelítéséhez is. A magyar tudomány azonban máig adós maradt az átfogó kisebbségtörténettel. *Vígh Károly* kisded munkáját – *A csehszlovákiai magyarság sorsa* – inkább bevezetésnek tekinthetjük egy elképzelt vagy eljövendő monográfiához; a számos, folyóiratban megjelent, s egy-két füzetként közreadott résztanulmány pedig, noha részben lefedi a részlet-problémákat, eltérő szempontjai, nyelvi-módszertani jellegzetességei miatt valóban csak az alapoáz munkáját végezhetette el. Az a két kötet, amelyik az asztalunkon hever, (innen nézve) ugyancsak a hiányérzetünkelti föl elsőként: a *Vagyunk és leszünk. A szlovenszki magyarság társadalmi rajza 1918-1945* és a *Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből* (mindkettő a Kalligram kiadó gondozásában jelent meg Pozsonyban, 1993-ban) huszonhét szerző műve, s közülük is kevés a kortárs tudós. A mai tudományos eredményeket csak a *Fejezetek...* tanulmányai rögzítik. Ezek alapján akár igazoltnak is tekinthetnénk *Popély Gyula* megállapítását, amely szerint csehszlovákiai magyar történettudomány nem létezik. Ennek alátámasztására elsősorban a csehszlovákiai intézményi-szervezeti feltételek hiányát kell regisztrálnunk, másodsorban – az előbbi folyományaként – a kutatókét. Ugyanakkor tény az is, amit *Szarka László* hangsúlyozott egyszer: vannak viszont csehszlovákiai történészek, s nemcsak „otthon”, hanem Magyarországon, sőt, az Egyesült Államokban is. A *Fejezetek...* hét főnyi szerzőgárdájából hárman Budapesten élnek.

A két munka azonban nemcsak demonstrálja – pótolja is a hiányt. A *Vagyunk és leszünk* című kötet két vonatkozásban is. Tanulmányai az első Csehszlovák Köztársaság és a Szlovák Állam viszonyairól, azon belül is a magyarságot érintő vonzásokról számolnak be, s tekintettel arra, hogy mindegyik írás e két és fél évtizedben, a tárgyalt korszakban vagy azok határán született, nemcsak a közvetlen reflexiókat rögzíti, hanem egyúttal képet nyújt ennek az időszaknak a kisebbségi tudományosságáról is. A kötet írásai – néhány kivételével – két korabeli kiadványban jelentek meg először: *Az Ország Útja* című folyóirat különszámát képező, *Révay István* szerkesztette *Magyarok Csehszlovákiában 1918-1938* című, 1939-as kiadású kötetben és az 1942-es *A szlovákiai magyarság élete 1938-1942* című tanulmánygyűjteményben. Anyagának összehasonlítása, egybevetése

a Fejezetek... friss eredményeivel a kisebbségtörténet több ezer adatának rögzítése mellett olyan általános tanulságokhoz is hozzásegíthet minket, amelyeknek birtokában összegezhethetjük a kisebbségi politikátörténet, mentalitástörténet sokáig elködösített legfontosabb vonásait. E recenzió azonban nem óhajt tanulmánnyá terebélyesedni. E helyütt csak azt a tényt rögzítjük, hogy a korszak megismeréséhez mindkét munka kézikönyvként használható, s meg kell elégednünk néhány fontos elem kiemelésével.

A csehszlovákiai magyarság politikai-közéleti magatartásformáiról két ellentétes értelmezés vált ismertté ezekben az évtizedekben, mindkettő 1945-1948 között fogalmazódott meg a legmarkánsabban. Összeütközésükről nemigen beszélhetünk, ezekben az években az egyik, a hivatalos csehszlovák álláspont államideológiai rangot kapott, a másik, a korábban osztályszempontokban és osztálytagozódásban gondolkozó, a változó történelem eseményeinek tanulságaként később mégis valamely egységes szlovákiai magyar magatartásmodellt elemző *Fábry Zoltáné* úgyszólván csak a magánszférában, a baráti kapcsolatokban fogalmazódhatott meg. A hivatalos vélemény szerint, amely nem pusztán a kommunista propagandában, hanem az első köztársaság demokrata ideológusainak nyilatkozataiban is manifesztálódott, a magyar kisebbség a hitlerizmus megerősödése idején az ötödik hadoszlop szerepét játszotta Csehszlovákiában, s azzal, hogy hozzájárult a köztársaság szétveréséhez, a fasiszmusok hatalomra jutását és a második világháború kirobbantását idézte elő. (Ez a szólalm biztosította volna a magyarok kitelepítésének és a szláv nemzetállam megeremtésének erkölcsi alapját a háborút követő években.) A másik elmélet, amelynek megalkotói közül *Fábry Zoltán* nevét voltaképpen a konvencióknak engedve emeltük ki az imént – elsősorban *Tóth László* és *Molnár Imre* kutatásai nyomán tudjuk, hogy annak igazi tábora volt, s *Peéry Rezső* meg *Szalatnai Rezső* *Fábryval* egy időben terjedelmes tanulmányban fogalmazta meg ugyanazokat a tételeket – arra épül, hogy a szétvert köztársaság magyar kisebbségének a településterületét magába foglaló fasiszta Szlovák Államban maradt része egyben az új állam egyetlen antifasiszta tényezője valós tényekkel is igazolhatóan: a Magyar Párt a szlovák köztársaság egyetlen nem fasiszta pártja. 1948 után a magyar kisebbségnek – az állam álma, a magyarok teljes kitelepítése megghiúsulása után – úgy kellett integrálódnia a köztársaságba, hogy a hivatalos elmélet – az 1968-70-es intermezzót leszámítva – akár maradéktalanul megjelenhetett az írásbeliségben, olykor magyar szerzők neve alatt, a másik azonban legfeljebb a metaforák nyelvén. Jóllehet a szocialista állam nem tekintette magát a „burzsoá” első köztársaság örökösének, amelynek lebontásával szemrebbenés nélkül vádolta meg a magyar kisebbséget.

A köztudatban a két világháború közötti köztársaság – a cseh mentalitásból vagy a létrehozásában szerephez jutó történelmi tapasztalatokból eredően – demokratikus államként szerepel. Amennyiben ezt faktumként fogadjuk el, meg kell állapítanunk, hogy a vele szemben álló bármely politikai irányvonal törvénytörően csak antidemokratikus lehet. Ezek alapján tehát a kisebbségi politika – amennyiben ellenzéki magatartásra kényszerült – nem küzdhet meg győztesen azokkal az ítéletekkel, amelyek a demokráciellenes magatartásban marasztalják el őt. A tanulmányok azonban azt az egykorú felismerést igazolják, hogy a demokráciát a köztársaság alkalmazhatta ugyan a külpolitikai viszonyaiban (e kérdésben is inkább lehetőségeket említhetünk, mint tényeket, hiszen a Kisantantban olyan tekintélyuralmi kormányzatok szövetségese volt, mint Romániáé és Jugoszláviáé) s belső viszonyaiban, a cseh pártok vonatkozásában. A demokratikus berendezkedés következtében a kisebbségi jogokat automatikusan kellett volna biztosítani a magyarságnak. Ehelyett a magyar külpolitikát a revizionizmus szándéka, a csehszlovák politikát pedig a revíziótól való félelem határozta meg, s ezek a tényezők eleve szűkre szabták a kisebbségi politika mozgásterét. Szarka László a *Fejezetek...*-ben közreadott, *Kisebbségvédelem, reciprocitás, revízió* című tanulmánya éppen a két állam felelősségét hangsúlyozza a kisebbségi helyzet rendezésének elszabotálásában. A tanulmány szerint a korán megindult, de mindvégig sikertelen államközi tárgyalások eredménytelensége, a kisebbségvédelmi szerződés megghiúsulása annak a következménye, hogy a használhatatlan reciprocitást tekintették rendezőelvnek: „A reciprocitás elvének és politikájának csodje a két világháború közötti magyar-csehszlovák kisebbségi megegyezési törekvések terén nem az együttműködési készségnek, a kapcsolatfelvételek szorgalmazásá-

nak hiábavalóságát bizonyítja, hanem az adminisztratív és bürokratikus intézkedéseknél magasabb rendű elvi alapvetés szükségességét, valamint azt, hogy csakis a hátsó gondolatoktól mentes demokratikus közvélemény által támogatott, őszinte kooperáció eredményezhet tartós kapcsolatokat, csakis ez szakíthatja meg az adok-kapokká torzult kölcsönösség ördögi körét.” Nem vitás, hogy ebben a lélektani közegben eleve bukásra ítéltetett *Jászi Oszkár* dunai államszövetség-konceptiója is – Szerka László másik tanulmányának tárgya – s nemcsak a Kisantant következtében Csehszlovákia számára eleve adott függési rendszer miatt. *Masaryk* köztársasági elnök, a humanista „1935-ig tartó elnöksége idején többször is jelét adta annak, hogy jászaiéval sok tekintetben rokon nemzetiségpolitikai eszményétől sohasem távolodott el teljesen”, de ekkor már más koncepció érvényesült az állam kisebbségpolitikájában. S ezt már az első világháború előtt magyarellenesség tekintett *Seton-Watson*tól származó 1928-as idézet is bizonyítja, amely „a magyar kisebbségek különösen nagy és jogos sérelmei”-től beszél, s megállapítja: „ezeknek a sérelmeknek kilencven százaléka igen könnyen orvosolható lett volna a cseh állam presztízisének és érdekeinek sérelme nélkül”.

Arra a kérdésre, hogy milyen stratégiát alakított ki a kisebbségi követelések kielégítésére a magyar kisebbségi politika, nem kapunk részletes választ a két kötetből. *Darvas János* 1938-as és *Popély Gyula* két friss tanulmányából azonban arra következtethetünk, hogy az ellenzéki politika éppolyan természetes volt, mint milyen hatástalan. Jogosságát a magyarságot érintő diszkriminatív intézkedések igazolják. Csak példaképpen: a törvényhatósági és rendezett tanácsú városok lefokozása nagyközségekké, tehát az önkormányzati jogkör szűkítése (szemben az igényként megfogalmazott autonómiarendszerrel), az államnacionalista módon megvalósult földreform, az iskolarendszer nacionalizálása. A hasonló törvények és rendelkezések, az 1921-ben kormányt alakító cseh nemzeti koalíció magatartása kényszerítette egységbe a magyar nemzeti pártokat. Ennek az egységnek azonban mindvégig akadtak opponensei a magyar pártokon belül is. 1936-ban a Magyar Nemzeti Párt és az Országos Keresztényszocialista Párt fúziója idején – tudjuk meg *Popély Gyula* egyik tanulmányából – az utóbbi párt egyik funkcionáriusa azzal érvelt az egyesülés ellen, hogy a pártja elveszítené német és szlovák tagjait. Amikor a térségben beköszönt az egységpártok divatja, *Porubszky Géza* képviselő kijelenti: „Magyar nemzetiségünket véka alá rejteni nem szabad, de tisztában kell lenni azzal, hogy mi Hitler-, vagy Henlein-epigonok nem lehetünk. A magyar nacionalizmus térhódításától csodákat nem várhatunk.”

A magyar pártpolitika terminológiájában – a korszellemnek való behódolás tüneti jegeként – megjelenik néhány kombattáns elem, mégis jellemzőnek találhatjuk *Jaross Andor*, a Magyar Nemzeti párt ügyvezető elnöke *Popély* által idézett nyilatkozatait, aki 1933-34-ben határozottan állást foglalt a demokrácia mellett, s a köztársaság állampolgáraként rámutatott a fasizmus fenyegető veszélyeire is. S itt most valóban mellékes, hogy *Jaross*, aki egyébként a fasizmus kialakulásának okai között rámutat a '18 utáni európai viszonyok rendezetlen voltára – „Németország a világháború lázbetege, de még inkább a békeparancs krónikus áldozata” –, később maga is lázbetegegé vált, *Szálasi* miniszterévé, s még annak előtte, *Peéry Rezső* egy más helyütt olvasható minősítése szerint „A felvidéki magyar hivatalos politika szűkhomlokú ámokfutója”-vá, mert a háború éveiben az *Esterházy János* nevével fémjelhezhető konzervatív – tehát mindenféle radikalizmustól mentes – politikai magatartás vált a szlovákiai magyarság akaratát kifejező tényezővé. A *Fejezetek...-ben G. Kovács László A szlovákiai magyarság a második világháború éveiben (1939-1945)* című tanulmánya dolgozza föl ezt a közbizalmat, a következőképpen jellemezve a szlovák államiságot: „A rendszer arculatát mindenekelőtt a klerikális konzervativizmus, a nacionalizmus, az antiszemitizmus, a németek iránt kényszerűségből és pragmatikus megfontolásból tanúsított szervilizmus, a fasisztoid demagógiává torzuló keresztényszocializmus határozta meg.” S természetesen a „markáns magyarellenesség”, amely nacionalista demonstrációkban, rendőri akciókban is megnyilvánult. Noha a magyar párt igyekezett lojalitásáról biztosítani az államot – ezt használhatták fel később érvként az 1945-48 közötti teljes diszkrimináció ideológusai –, az államhatalomból nem részesült, tevékenysége főként szociális és kulturális tevékenységre szorult vissza. A történész megállapításait a *Vagyunk és leszünkben* a kortárs igazolja. Szalattai

Rezső memoranduma már a legapróbb jelekből is levonja az írásában tényekkel is igazolt tanulságot: „A szlovákiai magyarság úgyszólván töretlenül kitartott demokratikus meggyőződésű, humanisztikus szemlélete, keresztényi magatartása mellett, s nem bírta befogadni a horogkereszt szellemét és erkölcsét akár német, akár szlovák, akár magyar kiadásban kapta. Hat éven át Szlovákiában egy mozdulatból is tudni lehetett, ki a magyar. Tudniillik a köszönésből. A magyarok nem éltek a hitleri karlendítéssel sem 1938-ban, sem 1939-ben, még kevésbé a háború alatt, akramennyire is rendelkezésbe adták ki Machék és minden szlovák központi hivatal, iskola, intézmény és ünnepség az erre a köszönési módra kötelező parancsot.”

S hogy a Magyarországhoz visszakerült néptöredék sem képviselt más álláspontot, illetve nem tanúsított más magatartást, annak igazolására meg kell említenünk, hogy a *Vagyunk és leszünk* egyik alapját képező 1938-as kiadvány szerkesztője, *Borsody István*, tudatában azokban a magatartásbeli különbségeknek, amelyek az „anya”-ország prominensei és a visszatértek viselkedésében kimutatható, így fogalmaz a kötetben szereplő tanulmányában: „A csehszlovákiai magyarság – szélében-hosszában használt megállapítás szerint – húsz év alatt demokratizálódott. Megváltoztak társadalmi ideáljai, az új ideál: a dolgozó, társadalmilag szervezett ember, aki a másikat megbeszéli, születés, származás, foglalkozás miatt emberi megaláztatást el nem visel, a címet, rangot, méltóságot csak megfelelő tartalom fejében hajlandó elismerni. Megveti a szolgálalkúséget, az úr és szolga megalázó viszonyát, szociális felelősségérzete és öntudata a magyar társadalmi reformok egész sorát látja szükségesnek.” S erre a hangra válaszol a Szlovákiai maradt Esterházy Jánosnak – akinek *A szlovákiai magyar család élete a Második sorsforduló óta* című dolgozata szerepel a *Vagyunk és leszünkben* – az 1940-es újévi köszöntője: „Leromboltunk minden válaszfalat magyar és magyar között bent a lelkünkben és kint a mindennapi életben...” Akkor is, ha erről G. Kovács László kénytelen megjegyezni: „Kijelentése inkább egy szép vágyálmot tükröz, mint a valóságot...” – a körülményeknek köszönhetően. Utaltunk már arra, hogy a két kötet különböző korszakokban született tanulmányait párhuzamosan lapozgatva egymást kiegészítő-értelmező passzusokra találhatunk, s ez a tény már a lehetséges szintézis igényével bíztat. A *Vagyunk és leszünk* Révay Istvántól és *Varga Imrétől* származó demográfiai-statisztikai dolgozatainak párja a *Fejezetek...* egyik legszakyszerűbb tanulmánya, *Gyurgyik László A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében* című dolgozata. *Hantos László* 1938-as, *Gazdasági életünk húsz éve* című tanulmányát *Vadkerty Katalin A Csehszlovák Köztársaság gazdaságtörténete (1918-1938)* című tanulmánya helyezi tágabb összefüggésekbe. A cseh-szlovák-magyar viszony két világháború közötti jellegzetességeihez a *Vagyunk és leszünkben* *Vájkok Sándor* és *Dobossy László* szolgáltatt elméletet és adalékokat, frissebb vonatkozásairól a másik kötetben Szarka László tájékoztat (*Cseh és szlovák szerzők a csehszlovákiai nemzeti kisebbségek helyzetéről 1968-1983*). A kisebbségi lét kerete a tárgya *Duka Zólyomi Norbert* két 1945 előbb született dolgozatának (*Az asszimilálódás; Szórványmagyarok*), illetve *Maléter István* legendás jogi-történetfilozófiai előadásának (*A magyar kisebbség problémája a Csehszlovák Köztársaságban*), amely annak idején a hivatalos kormánypénzből megteremtett Magyar Függetlenségben is csak megcsonkítva jelenhetett meg (a *Vagyunk és leszünk* című kötetben tehát első ízben jelenik meg teljes szövegével). A két könyv további tanulmányai a szlovákiai magyarság belső viszonyaival, szociális rétegződéseivel foglalkoznak, s egyes vallási felekezeteiről készítenek mérleget (*Ólvedi János: A szlovén nyelvű magyarság társadalmi rajza; Bólya Lajos: A polgárság; Haltenberger Ince: A parasztság; Noszkay Ödön: A magyar katolicizmus; Kövy Árpád: A reformátusok; Baráth László: Az evangélikusok; Ungár Joób: A magyar zsidóság.*) A *Vagyunk és leszünk* eddig még említetlenül hagyott két írása egy-egy esszé a magyar kisebbség életének külső és legbelső köréről: a pedagógus *Krammer Jenő* az európai szellemi áramlatokkal tartott kapcsolatokat elemzi, a híres *Peremmagyarok az idő sodrában* című *Peéry*-esszé – annak idején egy valamivel bővebb változata önálló füzetként is megjelent – a szlovák állam idején tanúsított humanista magatartás történelmi és lélektani alapjainak összefoglalása.

Nem esett szó még a *Fejezetek...* két zárótanulmányáról, amelyek (látszólag) ismeretesebb területeket érintenek: a közművelődés és a szépirodalom ügyét. *Turczel Lajos* tömör

s adatokban gazdag összegzését adja témájának és saját eddigi kutatásainak (*A csehszlovákiai magyar közművelődés alakulása 1918-tól 1945-ig*). Tóth László több éves kutatómunkára támaszkodó tanulmánya (*A csehszlovákiai magyar művelődés kezdetei 1945-1948 között*) végül sikerrel számol le azzal a mítosszal, amely szerint a címben említett évek a hallgatás éveit lettek volna a csehszlovákiai magyar irodalomban.

SZAMOSZEGI ELEMÉR

A Tótkomlói Szlovák Általános Iskola Harmónia kultúrcsoportja

A Szlovák Iskola 1991 augusztusától lényeges szervezeti és tartalmi változásokat vezetett be. Elsődleges feladatának tekinti a szlovák nyelv maximális elsajátítását a 8. osztály végére, ez a folyamat nyelvvizsgálóval zárulna (C-középfokúval).

A szlovák nyelv tanítását új módszerekkel, tankönyvekkel, kiegészítő anyagokkal kezdtük meg.

Másik fontos feladat a magyarországi általános iskolák tanterveinek elsajátítása, hogy tanítványaink továbbtanulását segítsük.

Iskolánk évek óta beiskolázási gondokkal küszködött, ezért új utakat is kellett keresnünk. Meggyőződésünk, hogy az anyanyelv ápolása, a hagyományok gyűjtése, továbbadása, megőrzése elsősorban az érzelmek mozgósításával lehetséges. Törekedni kell a kettős identitás ébren tartására, a nemzetiség félelem nélküli vállalására. Ehhez meg kellett nyerni több generációt, de a község vezetőit, az önkormányzati testületeket is. A hozzáknak hasonló nemzetiségi iskolák mindig szenvedtek a „kisebbség”-re jellemző nehézségektől, gondoktól. Ahhoz, hogy ez a maroknyi ember megtartsa azt, amit még lehet, nem többet, hanem egészen mást kell nyújtani nekik, mint egy magyar általános iskola a tanulóinak. Véleményünk szerint az iskolában megszerezhető tudás mellett a kultúra az a terület, mely olyan érzelmeket kavart föl az emberekben, hogy vállalják érte a máságot. Vállalják, hogy Magyarország polgárai, az itteni törvények szellemében élnek és dolgoznak. Ugyanakkor azt is vállalják, hogy gyökereikkel egy másik közösséghez, a szlováksághoz is tartoznak.

Kötelességünk mindkét nép múltját ismerni. Ami a nehezebb: ébren tartani az elmúltot, továbbadni és megőrizni a szlovák hagyományokat. Ez a mi iskolánk feladata is.

1991. szeptember 1-én megalakítottuk a Harmónia kultúrcsoportot, meghatározott céllal, a gyermekek igényeinek megfelelően, érdeklődési körüket bővítve. Tagja lehet mindenki, aki megéri a szlovák nyelv szépségét, a szlovák zene, néptánc, népijáték, a szó erejét, és vállalja a tárgyi emlékek kutatását is. Az akkori 116 gyermekből 90 fő lett tagja a csoportnak. Azóta 2 első osztályunk indult, s ők is lehetőséget kaptak, hogy bekapcsolódjanak a munkába. Így jelenleg létszámunk 100 fő fölött van.

A Harmónia vezetését lelkes pedagógusok végzik, és minden pedagógus a sajátjának érzi a csoportot. Több fő – a közösségekben élő szlovák ember, szlovákuul jól beszélő, gyermekszerető – is segíti munkánkat, rájuk is mindig számíthatnak.

Fő feladat: a közösségekben fellelhető dalok, táncok, népi játékok, színdarabok, valamint ruhák, kiegészítők, népi hangszerek megismerése; ezek átdolgozása, illetve eredetiben megtanulásuk, előadások a lehető legtöbb szlovák lakta településen, de magyar környezetben is. Valamint szlovákiai művek ismerete, betanulása.

Cél: Évről évre új, 2-3 órás egész estét betöltő műsor betanulása és bemutatása.

Nagyon fontos, hogy az előkészítő munka, a próbák, és a műsor is tiszta szlovák nyelven folyjon.

A Harmónia kultúrcsoport több részre tagozódik, a gyerekek tehetsége és a sokoldalúság érdekében. Legnépesebb a több korosztályos néptánc csoport. Az 1-2-3. osztályban a néptánc órák heti egy alkalommal a délutáni iskolaothon keretein belül órarendbe